

Logika koncov architektúry

Henrimu Josephovi Focillonovi a Denisovi Diderotovi

M. Zervan, R. Špaček: *Logic of the Ends of Architecture. Život. Prostr., Vol. 34, No. 4, 207–211, 2000.*

In the article the authors deal with possible arrangements and justifications of the ends of architecture and architectural works. They limit not only different means of the term architecture, logic in architecture but on the base of these semantic differences they distinguish three types of ends: end as the fulfilment of the aim and purpose (*telos*), end as limitation (*teleyté*) and end as extinction, death (*tanatos*). Logic of these ends of architecture is in wider sense justified by teleo-logy, teleyté-logy and tanato-logy. The contribution shortly analyses these types of justifications and the most intensive attention is paid to tanato-logy.

Telos koniec = hranica, záver, skon, lehota, cieľ, účel, úspech, výsledok.

Thanatos = smrť, trest smrti, poprava, boh smrti

Teleyté = koniec, dokonanie, smrť, cieľ, úspech, účel, ukončeni

Úvahy o logike koncov architektúry predpokladajú zodpovedať hneď na úvod niekoľko otázok: čo je *logika a architektúra* a v akom zmysle budeme hovoriť o jej koncoch. Bez toho, aby sme si robili nárok na vyčerpávajúce odpovede, *logiku* v tomto príspevku chápeme v užšom a širšom význame.

V užšom zmysle pod *logikou* rozumieme klasické a neklasické systémy logických kalkulov, ktoré preverujú správnosť myšlienkových operácií a preferenčných volieb v architektonickom myslení a v teoretických modeloch architektúry. V širšom zmysle budeme pojem *logika* používať na označenie všetkých tých usporiadaní vecí, diel a úkonov vedúcich k ich utvoreniu, ktoré sa vyznačujú odôvodnenosťou a neprotirečivosťou, hoci nie v striktno-formálno-logickom zmysle. Z dôvodu rozlišovania medzi týmito významami, ako aj z hľadiska čisto štylistického, budeme niekedy pre širší aspekt používať grécke slovo *logos*.

Vymedziť pojem *architektúra* je oveľa zložitejšie, nakoľko nejestvujú jeho ustálené a všeobecne prijímané významy. Napriek tomu, aj tu budeme rozlišovať širší a užší význam. V širšom zmysle budeme pod architektúrou rozumieť rozmanité druhy výstavby alebo stavby čoho-

koľvek so znakom tvorivosti. Z tohto aspektu možno hovoriť rovnako o architektúre domu, ako aj o architektúre programovacích jazykov alebo počítačových systémov, čo sa v súčasnosti aj bežne robí. V užšom význame budeme architektúru vysvetľovať buď ako stavebnú činnosť a jej výsledky s určitým vlastnosťami, alebo ako riadiacu a koordinujúcu činnosť viacerých technických, humanitných a ekologických profesií. V prvom prípade teda chápeme architektúru ako určitú činnosť a výsledky s vlastnou identitou, v druhom ako usporiadanie činnosti, ktoré bude vykazovať znaky logu alebo logiky v širšom zmysle.

Architektúra ako stavebná činnosť by mala spĺňať tieto parametre: riadi a reguluje vzťahy medzi človekom a prostredím, alebo ohraničuje vnútorné a vonkajšie priestory, alebo spája fyzické a metafyzické významy a hodnoty, alebo má sprievodnú či dominujúcu estetickú funkciu. Slovo *koniec* v našom príspevku budeme chápať 1. ako završenie, naplnenie cieľa a budeme ho označovať starogréckym substantívom *telos*, 2. v zmysle ohraničovania s pomenovaním *teleyté* a 3. definitívny koniec, zánik, ktorý bude denotovať slovo *tanatos*.

Premýšľanie o logike koncov architektúry teda pre nás znamená prieskum, či existujú nejaké ustálené spôsoby usporiadania s vlastnosťami zdôvodnenosti a neprotirečivosti procesov završovania, ohraničovania a zánikov architektúry ako stavebnej činnosti s uvedenými parametrami.

1. Iluzívne zavŕšenie násilného i prirodzeného konca architektúry. Teleo-lógia a tanato-lógia v obraze Jána Jakoba Mullera Krajina so Spišským hradom, olej, medzi 1805–1810.

Teleo-lógia architektúry

Z teleologického hľadiska nastáva koniec architektúry vtedy, keď naplní svoj účel tak, že to prijímame ako *dokonalé zavŕšenie cieľa a zámeru*. Pritom treba odlišiť individuálne ciele a zámery tvorca od všeobecne prijímaných predstáv o účele a ciele architektúry v konkrétnom kultúrnohistorickom prostredí. Na ich formulácii sa podieľajú tak sami architekti, ako aj kritici, teoretici a historici architektúry, ale svoje miesto tu majú aj objednávateľia i užívatelia. Kým v prípade tvorcov je len malá pravdepodobnosť dokonalého prekrytia cieľov a výsledkov architektonickej tvorby, mnohé obdobia deklarujú svoje názory na účel architektúry, a naviac, také diela, ktoré ho dokonale naplňujú, vyhlasujú za vzory, ideály a normy ďalšej architektonickej práce. Keď vyhlasovanie ideálov vedie k situácii, v ktorej je nútená architektonická tvorba opakovať dokonalé vzory, vedie to zákonite k jej kanonizácii alebo k tradicionalite, čo možno z hľadiska inovácií skutočne považovať za koniec architektúry. V súčasnosti nejstuje ustálená a všeobecne prijímaná predstava o tom, čo je účelom architektúry, a preto nejstuje ani špeciálna teleológia architektúry, ktorá by vedela rozhodnúť, kedy je architektonická činnosť alebo proces zavŕšený. Od staroveku dodnes si konkurujú dve predstavy, ktoré by sme mohli nazvať utilitaristická a mytologická. Pokiaľ v prvej je rozhodujúcim účelom architektúry *ochrana pred prírodnými živlami*, v druhej sa výstavba sídel a domov zavŕšuje vtedy, keď sú v nej aplikované pravidlá bohov, čiže keď sa v náhodnej ľudskej činnosti objaví *večné kozmické zákony*. Pokiaľ prvý

prípád sa berie dodnes ako samozrejmy a architektúra sa vykladá ako fyzický a mentálny odev človeka, druhý prípad sa v súčasnosti profánne interpretuje ako ukončenie architektúry v tom okamihu, keď spĺňa vlastnosti identifikácie a orientácie. Architektúra je neukončená vtedy, keď v nej absentujú oba parametre, alebo jeden z nich. Christian Norberg-Schulz, autor takýchto teleologických úvah, hovorí o troch usporiadaniach sídel a krajín, o *romantickom*, v ktorom prevláda identifikácia nad orientáciou, o *kozmickej*, v ktorom dominuje orientácia nad identifikáciou, a napokon o *klasickom*, v ktorom sú identifikácia a orientácia v rovnováhe. Architekt preto stojí pred dvoma, resp. tromi typmi úloh: buď dodáva novému sídlu orientáciu a identifikáciu, alebo len jeden z parametrov. Nevysloveným, ale tušeným

koncom, účelom architektúry je potom klasické usporiadanie s rovnováhou či harmóniou identifikácie a orientácie, ktoré sa vyznačuje duchom miesta, alebo tým, čo sa v iných kontextoch nazýva domovom. V pozadí týchto odôvodnení je implicitne prijímaná predstava o dokonalosti, ucelenosti, harmonickej rozvinutosti, o akme architektúry, ktorá je rozhodujúcim znakom naplnenia účelu.

Teleyté-lógia architektúry

Z teleytélogického aspektu sa *koniec architektúry stotožňuje s jej hranicami*, zvyčajne vymedzenými definíciou architektúry. V definovaní sa hovorí odkiaľ pokiaľ ešte architektúra je, ako aj to, čo architektúra zatiaľ nie je. Sú obdobia, kedy sú hranice medzi architektúrou a nearchitektúrou či anarchitektúrou vymedzené striktne, a vtedy úvahy o koncoch ovplyvňuje predstava o pôvodnej čistote, nemennej podstate, substancii architektúry.

Predstava o čistej architektúre bez prímiesi sochárskosti a maliarskosti, resp. idea architektonickosti, bola komplementárnou voči myšlienke prekračovania druhov a žánrov napr. v období avantgárd, kedy sa rozhodovalo o ich exkluzívnej alebo inkluzívnej orientácii. V časech, keď prevláda hybridnejšie chápanie architektonickej tvorby a jej súvislosť s ostatnými ľudskými činnosťami sa považuje za cnosť a nie za negatívum, aj o koncoch sa hovorí zriedkavejšie. Zvyčajne sa o nich uvažuje vtedy, keď je architektúra sterilne architektonická a nevie sa vymaniť z cyklu večného samoovplyvňovania. Teleytélogické úvahy o koncoch architektúry v oboch prípadoch zásadne ovplyvňuje aj to, v akom definičnom kontexte

architektúry sa pohybujeme. Iné budú predstavy o koncoch v priestorovom modeli architektúry, iné keď sa bude vysvetľovať ako prepojenie fyzických a metafyzických hodnôt realizované stavebnou činnosťou. Podľa prvej predstavy architektúru nemožno hľadať tam, kde absentuje priestor, podľa druhej architektúra končí vtedy, keď v nej nie je zastúpená estetická funkcia. V súčasnosti nejestvuje ani všeobecne prijímaná predstava o hraniciach architektúry. Popri stotožnení architektúry so všetkým, uvažuje sa o architektúre ako o niečom vnútorne paradoxnom, hoci dodnes neutíchajú snahy definitívne vymedziť podstatu architektúry. Mnohí architekti sa tvária ako zasvätení a vzbudzujú dojem, že takáto podstata skutočne existuje. Preto nemožno očakávať ani všeobecne akceptované okruhy teleytologických problémov architektúry.

Tanato-lógia architektúry

Z tanatologického pohľadu sa o konci architektúry hovorí vtedy, keď *architektúra alebo architektonické dielo prechodne alebo definitívne zaniká*.

Architektúra môže dočasne zaniknúť vtedy, keď je pohltená inými neshpecifickými činnosťami, napr. ideologicky proklamovaným projektovaním, alebo vtedy, keď nenachádza z rozmanitých príčin objednávateľa. Pokiaľ architektúra napriek mnohým krízam preukazuje svoju životaschopnosť, má architektonické dielo večný život len ako ideálna alebo intencionálna entita. Vo všetkých iných aspektoch: prírodných, technicko-technologických, sociálnych i kultúrnych má architektonické dielo rôzne ohraničenú dĺžku svojho trvania: vykazuje špecifické parametre životnosti, ktorá sa najvýraznejšie prejavuje na jeho fyzických vrstvách. Koniec a smrť architektonického diela možno opísať ako nezvratný proces rozpadu jeho určitých vrstiev alebo celku, ktorý napriek vnútornej súvislosti života a smrti od zrodu po zánik, má protikladné vlastnosti ako život. Keďže dodnes si teória ani história architektúry nekladli tanatologické otázky (hoci každý sa rozprávame na obrázky vlastnej skúsenosti alebo z foto-

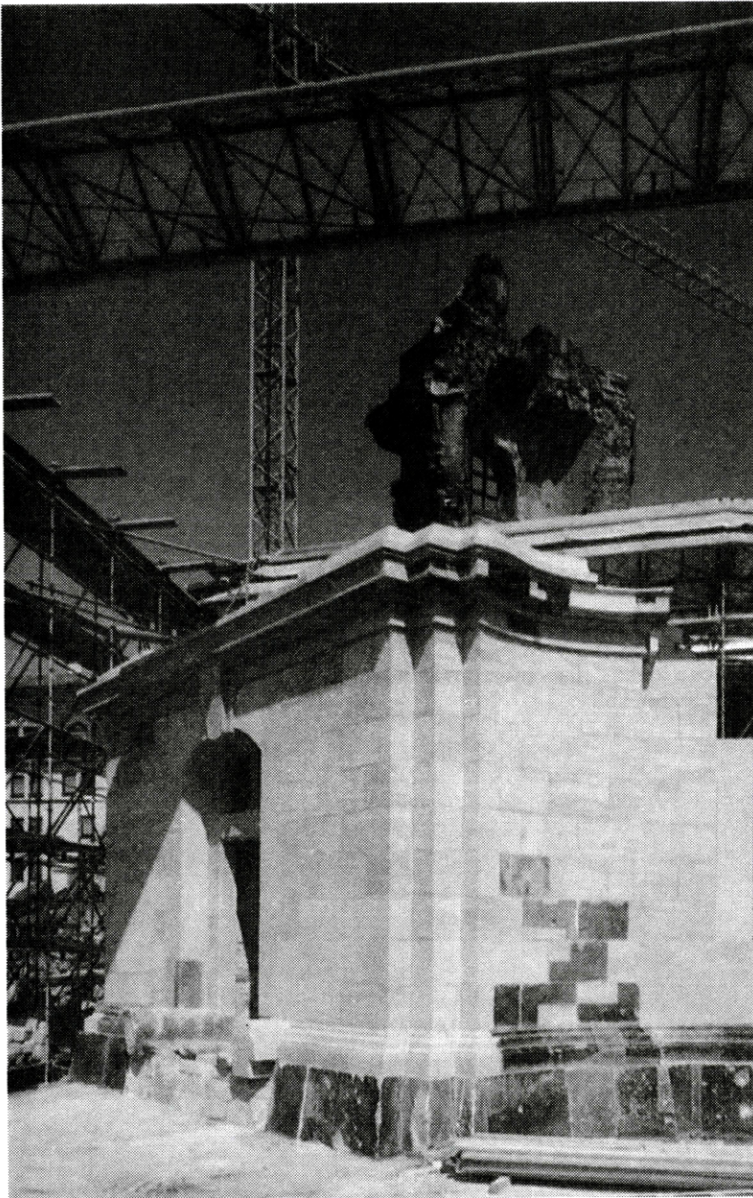
2. Prirodzené smrte a život prírody. Viac života a menej formy. Diderotovská tanatológia. Okolie jazera Buško Blato v Juhoslávii.

3. Morfe, bios a logos v rozbombardovanom Kolíne nad Rýnom r. 1945. Vonkajšia násilná smrť architektúry.

grafií a filmov, v ktorých sme konfrontovaní s rozpadajúcimi sa domami, ruinami historických pamiatok, rozbombardovanými štvrťami, zničenými mostami, nakláňajúcimi sa vežami, riadenými explóziami budov, pomaly sa topiacimi mestami), neexistuje žiadny systematický opis druhov a spôsobov ich zániku.

Možno je to práve preto, že architektúra sa väčšinou interpretuje ako vznikanie nového, ako tvorba začleňujúca sa do života a v menšej miere sa prijíma jej súvislosť so smrťou, hoci aj táto súvislosť je preukázateľná: napr. žánre architektúry, ktorých témou je smrť, vysvetľovanie

4. Tanatos ako sila oživenia. Rekonštrukcia kostola Frauenkirche v Drážďanoch aj s využitím jeho ruín.

pôvodu architektúry zo sepulkrálnych a komemoratívnych stavieb. Napriek tomu sa v oveľa väčšej miere hovorí o živej alebo organickej architektúre, dokonca vznikli práce o živote umeleckých a architektonických foriem. Azda najznámejšou je kniha Henriho Focillon (1881–1943) *Vie des formes* z r. 1934, ktorej český preklad pod názvom *Život tvarov* vyšiel už o dva roky po francúzskom vydaní. Autor tejto preslávenej publikácie, nepochybne ovplyvnený úvahami o imanentných

zákonitostiach umenia, vidí prejav života architektonických, sochárskych a maliarskych foriem jednak v ich kreatívnom samopohybe a neustále variovaných samopremenách, a súčasne v tendencii ku slohovosti, ktorú interpretuje biologicky ako vznik, vyvrcholenie a zánik. Tieto etapy reprezentujú v jeho chápaní purizmy, klasicizmy a barokizmy v závislosti od toho, ako sa vyrovnávajú so vzťahmi k priestoru, hmote, duchu a času. Tvary vo Focillonovom chápaní nie sú dekoráciou všeobecných dejín, ale majú vlastnú neredukovateľnú históriu, vlastné vnútorné príčiny, ktoré už Aristoteles považoval za hlavný znak prirodzeného a života – *fyzis a bios*. Focillon bez toho, aby to explicitne vyslovil, nachádza aj v “anorganických” umeleckých formách prejavy života, ktoré sú analogické metabolickým výmenám látok a energií, dráždivosti, rastu, rozmnožovaniu, regulácii štruktúr a funkcií a adaptabilite na prostredie. Kým metabolizmus a sebakontrola vyjadrujú vnútornú zákonitosť, adaptabilita predstavuje pole experimentu. Takto chápaný život, stotožnený so zákonite sa meniacou formujúcou a experimentujúcou silou, nazýva Focillon často aj logikou: “Niet nič *vábivejšieho* a v niektorých prípadoch ani nič *odôvodnenejšieho*, ako preukázať, že tvary sú *podrobené vnútornej logike, ktorá ich riadi*.” Každý umelecký druh má svoju vlastnú logiku, a preto venuje pozornosť aj logike v architektúre. “*Pojem logika v architektúre sa okrem toho uplatňuje pri rôznych funkciách, ktoré sa niekedy zhodujú a inokedy nie. Logika zrková, jej potreba rovnováhy, symetrie, sa nezhoduje vždy nevyhnutne s logikou štruktúry, ktorá zasa nie je logikou čistého rozumu. Rôznosť týchto troch logík je zreteľná v rôznych obdobiach života slohov...*” Focillon teda chápe pojem logika širšie ako skúmanie formálnych vzťahov myšlienkových operácií a stotožňuje ju s vnútorným usporiadaním

a zákonitosťou genézy, dozrievania a rozpadu tvaru. Preto môže v architektúre hovoriť o spolupôsobení až troch vzájomne sa vymedzujúcich logík. Nakoľko je pre neho život tvarom a tvar prejavom života, stotožňuje sa takmer aristotelovsky v jeho interpretácii *logos, bios a morfé*. Keď sa predpokladá koniec či smrť, v tejto koncepcii nejde o stratu logiky, ale o odôvodnený rozklad tvaru na konci každého slohového obdobia, ktoré sa zvyčajne ohlasuje najskôr tvarovým bujnením, neskôr i mi-

mologickým výkladom skladobnosti (stĺpy, ktoré nič nenesú, schody, ktoré nikam nevedú a pod.), a nakoniec i doslovným vädnutím a vyschýnaním foriem, ako napr. v neskej gotike a v jej vegetabilnom ornamente.

Kým vo Focillonovej práci tvorí ťažisko život foriem a tvarov a smrť je len jednou z etáp alebo zavŕšením života, potom v úvahách Denisa Diderota (1713–1784) o ruinách, teda zomierajúcich architektúrach, je to naopak. Tam sa dostávame od umierania k životu. Vo svojich kritikách Salónu z r. 1776 sa Diderot zaoberá zmyslom ruín, ich kultom v maliarstve a architektúre, dokonca zamýšľa napísať nie logiku, ale poetiku zrúcanín. Ruiny chápe ako melancholická a vznešená pripomienka dočasnosti života, márnosti, osudovosti, teda ako kultúrnu vanitas, ale súčasne ako obraz prepojenia kultúry a prírody, nakoľko rozpadajúce sa klenby, mramor hrobov meniaci sa na prach signalizujú návrat kultúrnej usporiadanej do lona kozmickej zákonitosti. Tieto rozpadajúce sa, umierajúce stavby obsahujú podľa Diderota viac života, ako dokonalé a uzavreté klasicky dozreté tvary. V inej súvislosti, pri porovnávaní skice a dokončeného obrazu, vysvetľuje svoj paradoxný záver takto: *“To preto, že je v nej viac života a menej formy. S postupným prenikaním formy sa vytráca život. Mŕtve zvíera – vec na pohľad odporná – formu má, ale život v ňom už nie je”* (Diderot, 1983). Fyziologické je teda pre neho bohatšie, zložitejšie, nepravidelnejšie než anatomický, hocako exaktný opis. Z tohto aspektu Diderot hodnotí vznik, a zrejme aj zánik tvaru, ako životnejší oproti jeho dokonalému rozvinutiu, akmé, alebo voči jeho schematickej, podrobnej a popisnej výstavbe.

Na základe týchto dvoch spôsobov výkladu života a smrti architektonických foriem, ktoré možno chápať aj ako dve reprezentatívne logiky v širšom zmysle koncov a smrtí architektonických diel, by bolo možné vytvoriť aj typológiu koncov.

Vo focillonovskej tanatológii by sa nepochybné rozlišovali vnútorné a vonkajšie, prirodzené a násilné konce.

Medzi *vonkajšie násilné konce* by sa mohli zaradiť napr. konce v živelných pohromách, vojnových kataklizmách, ale aj rôzne formy politických a ideologických architekto-borectiev.

K *vnútorným násilným smrtiam* by mohli patriť napr. deštruktívne vplyvy jedného architektonického diela na druhé, ale aj architektmi vynútené zbúrania budov reprezentujúcich dobový štýl alebo smer.

Medzi *prírodné vonkajšie konce* by sa mohlo zaradiť postupné fyzické opotrebovanie rozmanitých druhov,

5. Kult tanatológie v 20. storočí. Ruina, koniec architektúry ako firemná reklama. Obchodné domy firmy Best od zoskupenia Site a J. Winesa. Kalifornia, 1977.

statické poruchy, samodeštrukcie, *k vnútorným prirodzeným smrtiam* zasa vyčerpanie slohotvornej sily, neschopnosť formulácie nových programov, utápanie sa v citáciách, historizmoch a neoslohoch, strata inšpiratívnosti pre ďalší vývin architektúry, strata schopnosti reagovať na aktuálne požiadavky a pod. V diderotovskej verzii tanatológie by, naopak, smrť a koniec architektúry predstavovali umŕtvujúce začiatky, vrcholy i zániky: schematické diela, diela, ktoré stratili funkcie, opustené a dlhodobo neobývané diela. Prírodné ruiny, násilne utvorené ruiny (okrem umelých ruín) by predstavovali čosi, čo by mohlo byť vyjadrené oxymoronom životodarné konce, ktoré by tvorili pendant k oživujúcim začiatkom. Takáto typológia však nebola zámerom tohto príspevku, v ktorom sme sa pokúsili o tri rozdielne formy usporiadania a zdôvodnenia koncov architektúry a architektonických diel.

Literatúra

Focillon, H., 1936: Život tvarov. Praha, p. 19, 21.

Diderot, D., 1983: Salón 1767. In: Diderot, D.: O umění. Praha, p. 323.

PhDr. Marian Zervan, CSc. (1952), vedecko-pedagogický pracovník. Katedra teórie architektúry, umenia a dizajnu FA STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava
E-mail: zervan@fastu.fa.stuba.sk

Doc. Ing. arch. Robert Špaček, PhD. (1952), dekan Fakulty architektúry STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava.
E-mail: dekan@fastu.fa.stuba.sk